

Irodalom, nemzet, identitás

**A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson
(Debrecen, 2006. augusztus 23–26.)
elhangzott előadások**

Szerkesztette:

**Jankovics József
Nyerges Judit**

ISBN 978–963–87595–5-9

Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság
Budapest, 2010

A magyarság toposzai Szirmay Antal műveiben⁶¹

A XVIII–XIX. század fordulóján élt literátus főúr, Szirmay Antal (1747–1812) életművéről manapság alig esik szó. Ennek okát főként Kazinczyhoz fűződő viszonyában kereshetjük, mindenekelőtt a magyar jakobinusokról szóló ellenpropaganda-írása miatt.⁶² Saját korában viszont Szirmay közismert politikai és tudományos személyiség volt, bár életútja nem nélkülözi az ellentmondásokat. Egyszerre képviseli a főúri identitást (anekdotázó, táblabírói attitűdjeivel), illetve műveinek egyházellenes felhangjaival a jozefinizmust. A kuruc kortól felemelkedő Szirmay család sarja először főúrnak mellett dolgozott joggyakornokként, majd elindult a közigazgatási karrier lépcsőin. 1773-ban Zemplén vármegye aljegyzője, 1777-ben főjegyzője, 1774-től Ung, 1779-től Abaúj és Zemplén táblabírója volt. 1785-ben királyi táblai ülnök, 1787-ben udvari tanácsos, a tiszáninnen tábla elnöke, 1790 és 1796 között pedig Zemplén vármegye követe lett. Hivatali pályája a vele szemben támadt különböző ellenérzések nyomán 1797-ben megszakadt. Ezt követően visszavonultan élt vékei és szinyéri birtokán, s ideje nagy részét kizárólag kutatásainak szentelhette. Rengeteg levéltári és helytörténeti adatot feltárt, s elrendezésükből is részt vállalt.⁶³

E helyütt terjedelmi okokból csupán néhány fontos munkájára utalnék. Kiemelkednek közülük Zemplén (1798/1803/1804), Ugocsa (1805) és Szatmár (1809–1810) vármegye földrajzáról és helytörténetéről írt könyvei, a hegyaljai borászat zsebkönyve (*A' tokaji, vagy is hegyaljai szőlőknek ültetéséről, jó mivéléséről, a' szüretelésről, a' boroknak tsinállásáról, és meg tartásáról*, Pest, 1810), továbbá a „tisztí szótár” ügyéhez kapcsolódó jogi–művelődés-történeti műszótár (*Magyarázattya azon szóknak, mellyek a' magyar országi Polgári, 's Törvényes dolgokban elő fordulnak, némelly rövidebb formákkal*, Kassa, 1806). Ez utóbbi nyíltan állást foglal mind a latinizmusokkal agyonterhelt régi jogi szaknyelv, mind a nyelvújítás korának erőltetett megoldásai ellen, s „arany középutat” ajánl.

Szirmay Antal fontos szerepet játszott a magyarság történeti sztereotípiáinak gyűjtésében, rendszerezésében és továbbörökítésében. Ilyen jellegű munkái, különösen a két kiadást megért *Hungaria in parabolis...* (Buda, 1804, 1807) főként a magyar nyelv kultúramegőrző szerepéről tudósítanak. Szavainkat gyakran délibábos szófejtésekkel vezetik vissza a Bibliáig

⁶¹ A tanulmány az OTKA F 48440. sz. pályázatának támogatásával készült. Köszönetet mondok Szörényi László tanácsaiért, valamint a szekcióelőadás vitájában résztvevőknek.

⁶² *Jacobinorum Hungaricorum Historia*, 1809. Ennek fennmaradt Kazinczy magyar széljegyzeteivel ellátott példánya is (korábbi tanulmányomban tévesen állítottam, hogy ő fordította volna magyarra. A jegyzetelt változat magyar fordítását ABAFFY Lajos adta közre 1889-ben.)

⁶³ Szirmay Antal életrajza Kazinczy Ferenc (1820) nyomán: KÖNIG György, *Szirmay Antal (1747–1812)*, Budapesti Szemle, 1902. december, 369–410. Életművének méltatásáról – a fenti, igen alapos cikkeken túl – l. még: FEHÉR József, *Szirmay Antal Hungaria in parabolis-a*, A Herman Ottó Múzeum Évk., XXXVII, Miskolc, 1999, 571–583.; CSÖRSZ Rumen István, *A „Régi Magyar Közbeszéd Tára”: Szirmay Antal és a Hungaria in parabolis (1804, 1807)*, in *Historia litteraria a XVIII. században*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor, munkatárs BRETZ Annamária, Budapest, Universitas, 2006, 528–544. (Irodalomtudomány és kritika: Tanulmányok). Szirmay Antal *Quodlibet* című, 1812-ben összeírt kézirat versgyűjteményéről (OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 225), folklorkus szövegeinek kiadásával: KÖNIG György, *Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1902, 65–77, 206–216.

és az antik történetírókig; Szirmay e tekintetben még kimondatlan példaképén, Dugonics Andráson is túlesz. Megmosolyogtató magyarázatai mellett viszont hozzásegít olyan toposzok értelmezéséhez, melyek megtalálhatók voltak a korabeli közköltészetben, illetve a hivatásos irodalomban. Emiatt Szirmay könyvei – az említetten kívül a németből fordított utópia-kötet (*Második Leopold magyar király, Eleuterinek, egy magyar profétának látása szerint*, 1790), kisebb részben pedig helytörténeti munkái – elsőrendű források a rendi társadalom önképének, illetve a magán- és a köztörténet határvonalának vizsgálatához. Tanulmányomban a magyar nép karakterére vonatkozó megjegyzéseit és címszavas utalásait elemzem, a 2007-ben megjelenő magyar kiadás előkészítéseképpen.⁶⁴

Szirmay *Hungariája* sem stílus, sem filológiai hűség szempontjából nem egységes alkotás. A három nagy fejezet alapvetően eltér egymástól. Elsőként a magyar művelődéstörténet legfontosabb témaköreit veszi sorra a földrajzi adottságoktól a történelmen át a gasztronómiáig és a numizmatikáig. A második részben főként magyar közmondásokat és szójáráásokat idéz a latin témajelölés szótári rendjében, a harmadik rész pedig latin szállóigéket állít párhuzamba magyar megfelelőikkel. A kötetet át- meg átszövik az ókori és középkori történetírók (főként Hérodotosz, illetve Prokópiosz és Anonymus) toposzai, melyek gyakran keverednek a humanizmus koriakkal (elsősorban Bonfini, Galeotto Marzio és Istvánffy Miklós). Legalább ilyen erősen hatnak viszont a XVIII. századi populáris kultúra jelképei és Dugonics szómagyarázatai is. A toposzok forrását ezért gyakran igen nehéz azonosítani. A mai olvasó számára talán nem is mindig az eredetük lehet érdekes, sokkal inkább a különböző kulturális tényezők alkalmi összjátéka. Az alábbiakban néhány ilyesféle szinkretikus jelenségre hívnám fel a figyelmet.

Szirmay kötetéből nem tudunk kiolvasni olyan következetes toposzhálózatot, illetve koherens mitológiát, mint amelyet Dugonics műveiből Kerényi Ferenc rekonstruált.⁶⁵ Tanulmányomban mégis kísérletet teszek arra, hogy a leginkább szembeötlő összefüggéseket valóban rendszerként mutassam be. Előre figyelmeztetnem kell viszont az Olvasót a *Hungaria* gyakori ellentmondásaira és az adatok közti feszültségre.

Szirmay Antal a *Hungaria* megírását azért érezte időszerűnek, mert a magyar nyelvet páratlanul alkalmasnak tartotta arra, hogy (mintegy a történelem lenyomataként) régmúlt korok tárgyi-szellemi javait közvetítse a jelen felé. A szerző kimondatlanul arra utal, hogy a nyelvben őrzött „magok”-ból ama régiségek „újracsíráztathatók”. Márpedig a XVIII. századot Szirmay éppúgy a felejtés, a hagyományok felszámolásának koraként élte meg, mint sok emlékiró. Az értékmentésben segítségére lehet az, hogy a magyar nyelv ideje tágabb és rugalmasabb a tárgyi-történeti valóság idejénél. Népünk ráadásul – ázsiai rokonságunkhoz hasonlóan – régóta kedvelte a képes beszédet, a példázatok és a metaforákat. Épp ezért a közmondásokat és szállóigéket mindenképp meg kell menteni a jövőnek, hiszen „ezek sértetlen megőrzésében marad meg a nemzet nyelve, egyénisége, léte, amely nemzet Európának nyelvétől, szokásaitól és viseletétől annyira elütő népei között él, s amelyet az a veszedelem fenyeget, ami a kisebb folyót: hogy a nagy folyamba ömlik, s még nevét is elveszti, ha az utódok őseink nyomdokát követve meg nem őrzik, mint védőpajzsot, hazájuk földjén nemzeti hagyományaikat, sajátágaikat és lelkiségüket!”⁶⁶

⁶⁴ A tanulmányomban idézett magyar fordítás Vietórisz József munkája. A kéziratban maradt fordításra Margócsy István hívta fel a figyelmemet, segítségét ez úton is köszönöm.

⁶⁵ KERÉNYI Ferenc, *Egy sikeres eredetmítosz a XVIII–XIX. század fordulóján: Dugonics András hat művéről*, in *Mítoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon, Tanulmányok*, főszerk. MISKOLCZY Ambrus, Budapest, ELTE Román Filológiai Tanszék–Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, 2004, 303–320.

⁶⁶ Az idézet a kötet előszavából származik.

A magyar nép nyelvi tudatáról és asszimilációs készségéről alább még bővebben lesz szó. Járjuk be először Szirmay kalauzolásával nemzeti történelmünk színtereit és korszakait, a honfoglalástól a XVIII. század végéig! Érdekes, hogy a korai századok sokkal nagyobb súllyal vannak jelen művében, mint a kora újkor, melyre főként Istvánffy nyomán hivatkozik. A jelenkort, vagyis a XVIII. század második felét szinte kizárólag saját élményei, anekdoták és szépirodalmi művek nyomán idézi fel, külön hangsúlyhoz juttatva a magántörténelmet.

Szirmay a legitimációs folyamat részeként bekapcsolja a magyarokat az őstörténeti, bibliai–hellenisztikus hagyományba. Egy alapvető kettősség hamar kirajzolódik a kissé ömlesztve tált adatokból. Szerzőnk Anonymus és a Biblia nyomán állítja, hogy a magyarok Jáfet (Iapetus) fiától, Magógtól származnak. Hogy a magogok azonosak a szkítákkal, elsősorban Josephus Flavius művére alapozza. A *magog* kifejezésben szintén az *-og* képzőt sejtí, vö. *balog*, *dolog*, *gyalog*, a *mogor* szóalak pedig szerinte az indiai *mogul*okkal áll rokonságban. Innen már csak egy lépés identitásunk egyik kultikus jelene: a napkeleti bölcsek, vagyis a *mágus*oknak nevezett indiai „magyar” királyok látogatása a Megváltónál. A magyarok, pontosabban a hunok ugyanis „magukat mágusoknak hívták, mint olyanokat, akik bölcsesség és vallásosság dolgában felülmúlják a többi nemzetet” (103. §).

Épp a fenti eszmefuttatás előtt olvashatjuk viszont, hogy „Régebben a tudatlan magyarok azt hitték, hogy összesen tizenkétféle tudományt tanítanak a főiskolákon, a tizenharmadikban pedig a mágiát (varázslatot) és a nekromantiát (halottidézés). Ezért gyakori eset, hogy a mi korunkban egyes vándordiókok a nép hiszékenységének ügyes kihasználásával bejárják tanyáikat és falvaikat, s magukat a görög nekromantia szóról *garabonciás deák*oknak nevezik. (...) Gar-Bonzas régi ázsiai szó. Minthogy a még Ázsiában lakó hunok idegenkedtek az indiai boncoknak tanaitól, akik nevető bálványképeknek áldoztak: megvetésük jeléül a boncokról Gar-Bonzásoknak nevezték őket” (103. §).

Az igazi, spirituális tudást (mágusok) Szirmay szembeállítja az áltudománnyal, a bálványimádással és a mágiával (garabonciások). Az üdvözült pogányoknak kijáró felmagasztalás oka tehát épp az, hogy a szellemi hatalommal megáldott magyarságban a mitológiai ősidő túlélőjét látja, akiknek körében a kereszténység már Jézus születésekor értő fülekre talált. A legfontosabb idevágó bibliai idézet így nyeri el kontextuális értelmét: „Terjessze ki Isten Jáfetet, lakozzék Sémnek sátraiban, legyen néki szolgája a Kánaán!” (1Móz 9,27) A kettős, biblikus és ázsiai identitás ellentmondásaiban és a magyarok hányattatásaiban épp ennek az isteni áldásnak a következményeit láthatjuk. Csupán a helyszín módosul: a bibliai Kánaán helyett egy másikat jelölt ki a sors Jáfet és Magóg leszármazottainak:

Tapsolj, hun nemzet: szeretett már akkor az Isten,
Mert Európában szép Kánaánra találsz!

Mielőtt azonban a honfoglalás és az államalapítás toposzaira térnénk, időzzünk még kissé az ázsiai, pogány magyarok és a jogelőd hunok körében! E népek karakteréről bőven találunk adatokat Szirmaynál – igaz, kissé szétszórva. Értérendjükben a virtus állt első helyen; egy (valószínűleg Dugonics *Etelkájából* átvett) szövegrész szerint „Amíg Ázsiában éltek, többnyire *scythák* néven jártak-keltek, és pedig azért, mert azzal dicsekedvén, hogy közülük egy ember felér száz ellenséggel, ezzel a kiáltással kezdték meg a harcot: *Százkiki!* – vagy azért, hogy száz ellenség álljon elő minden egyes emberükkel szembe. Innen nevezték el őket először a perzsák ezen a néven: *saki*, más nemzetek *sakita* néven, a latinok pedig némi rövidítéssel *scytháknak*.”⁶⁷ (7. §.)

⁶⁷ Érdekes, hogy mindkét szerző figyelmen kívül hagyja Hérodotosznak azt a szöveghelyét, mely szerint a szkíták ősapja Héraklész fia, Szküthész apja Ijának és Ivócsészés övének örököse. Szirmay pedig szemmel láthatóan sokat forgatta Hérodotoszt, például a pogány magyarok nyelvi leleményeinek felsorolásakor tőle idézi, hogy Anacharsis versben fogalmazta meg a szkíta törvényeket (33. §).

A megszokott dichotómia újból előkerül – középkori toposzt követve: „Iustinus és Iordanes azt írja, hogy a magyarok hajdan Ázsiában két nemzetségre oszlottak: szittyákra, akikről mi származunk, és pártusokra; a pártusok idő múltával elszakadtak a szittyáktól. Innen erednek az ismeretes szavak: *pártos*, *pártütés*, *elpártolt*, amelyekkel a rebellist, felkelőt, lázadót illetik, nemkülönben az *ebadta* szó; ez a pártusok fővárosának, Ekbatanának gúnyos rövidítése.”⁶⁸ A mágusok (az igaz tudomány követői) és garabonciások (bálványimádók) mellett a közösségi modell is kettős: már őseink életét meghatározta az összetartó szkiták és a széthúzó, rebellis pártusok, a pártoskodók ellentéte.

Népünk ázsiai eredete leplezetlen büszkeséggel tölti el az írókat, s minden apró nyelvi-történelmi adalékot ennek rendel alá. Az alábbi szitkozódást például valósággal belepréseli koncepciójának Prokrusztész-ágyába: „A megtisztelő *turki* név tehát bátor, nemes harcost jelent. Nem is megszégyenítő értelemben alkalmazzák magukra ezt a nevet a magyarok; sokszor kölcsönösen így szólítják egymást: *te török fajta!* *te tatár fajta!*, mint olyanok, akik a hagyomány szerint az ázsiai törökök és tatárok utódai.” (22. §.) Valószínűleg egyáltalán nincs igaza: ezek súlyos sértések voltak akkoriban, s a török idők, illetve a XVIII. századi törökellenes háborúk kegyetlenségére utaltak. Az etnikus jelzők a kárpát-medencei sztereotípiákban szintén jelen vannak, mindig becsmérő felhangokkal (*német rák*: ‘béka’ stb.).

A pogány kor legfontosabb hőse Attila, akiről Szirmay több helyütt ír. Néha nem riad vissza egy kis polemizálástól sem, s a középkori és humanista történetírókkal szemben így szépítgeti az uralkodó hírnevét: „Európának ezt a meghódítóját, a magyarok királyát hősi erényeinek ócsárlói nagyon kegyetlen lelkű embernek festik; de ha számításba vesszük azt az egyetlen cselekedetét, hogy mikor a calabriai származású Marullus, a tányérnyaló fűzfapoéta isteni eredetűnek, sőt istennek dicsőítette őt, fejedelemhez méltó utálattal fordult el tőle, s azt parancsolta, hogy hízelgő verseivel együtt égessék el; de aztán szigorúságát kegyelemre mérsékelve elengedte a halálos büntetést: méltán sorolhatjuk Attilát a földkerekség legkiválóbb uralkodói közé.” A jelképes epizóddal Szirmay akaratlanul rávilágít, hogy Attila igenis fontosnak tartotta tettei megörökítését... Ehhez kapcsolódik egy numizmatikai jegyzet: „Attilának több császári vert aranya és ezüstje volt, hogysem a pénzverés gondját is vállalta volna. Úgy látszik, az ő elkésztető emlékére Itáliában verték azokat a pénzeket, amelyek az ő nevének jelzésével voltak forgalomban.” (102. §.) Itt is közismert humanista toposzokat követ: „*Velence* alapítása (452) és fennállása is a magyaroknak köszönhető; mert ha az ő betöréseiktől nem féltek volna az olaszok, nem mentek volna a tengerre, hogy ott lakjanak; s mivel odamentek [venerunt], azért lett Venetia.” (16. §.)

Attila tehát mindent elkövetett, hogy a világ emlékezetébe vesse önmagát – akár kegyetlen vagy váratlanul kegyes tetteivel, akár a népétől való nemzetközi rettegés által. A pogány hős például nem maga veretett pénzt, inkább elérte, hogy a világ őt erre „érdemesnek” tartsa. Ez a honfoglaló és kalandozó magyarok rossz nyugat-európai visszhangjában is tovább élt: „...ha a bajorok az ördögöt akarták festeni, még 1741-ben is magyar ruhában ábrázolták. Ennek oka a sok vérontás és tűzvész volt, amit elődeink vittek véghez náluk.” (114. §.)

A hun birodalom bukását és a pusztai magyarok hányattatásait Szirmay a harmadik, immár végleges honfoglalás előtti „próbák”-nak tekinti. A tét nagy volt, hiszen – mint láttuk – a bibliai áldás Jáfet fiainak ígérte a Kánaánt. A hunok által hajdan már meghódított Pannónia azonban a jogos, visszafoglalandó örökség motívumává válik: őseink nem az ismeretlenben kerestek hazát, hanem egyszerűen *visszatértek*.

A *Hungaria* legelső bekezdésében rögtön szállóigékkel találkozunk: „Magyarországot szélteben európai Kánaánnak mondják. Köztudomású róla azoknak a nemzeteknek véle-

⁶⁸ Ezt a nyelvi leleményt már Bonfini leírja, de Dugonics is megerősíti.

ménye, amelyek megismerték a termékenységet: *Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita.*” (1. §.)⁶⁹ „Mielőtt azonban tulajdonukba vették ezt a Kánaánt, hej! mennyi vérébe került ez ükapáinknak! Európából kétszer kiűzve sok vérontás után harmadszor is idejöttek Ázsiából: így tudtak maguknak állandó lakóhelyet biztosítani. Ezért nevezik ezt a véren szerzett földet *vérrel nyert hazánk!*-nak, s ezért teszi mindig a magyar haza elé az *édes* jelzőt, s így nevezi azt meg: *édes hazánk!* Mit nem várhat a fejedelem vagy a haza Magyarországtól, mikor ily nagy hazaszeretet gyökerezik a lelkében?” (6. §.)

A Kánaán képze a Kárpát-medencének egyáltalán nem minden vidékére vonatkoztatható. Szirmay – ismét Dugonics modorában – hosszú sorozatát közli a felvidéki vármegyenevek etimológiájának, egy újabb toposz (a sovány Szkítia) jegyében. Árva vármegyéről szólva kiemeli: „Mikor [a honfoglalók] Pannónia meghódítása után ide tették be a lábukat, zabkenyérével olyan borzalmasnak látták, mintha egy másik Scythia lett volna, s ezért semmi áron se akartak ezen a helyen állandó tanyát ütni. Mintegy *árván* hagyták oda, s *Árva vármegyének* nevezték.” (43. §.) Ugyanide fűzi Liptó etimológiáját is: ‘Lépj tovább!’ (44. §.), majd ennek ellenhatásképp felsorolja mindazt, ami a környéken vonzó lehetett volna a magyarok számára. A 46. §.-ban megtudjuk, hogy Szepes annyit tesz: ‘szebb ez’ (mint Liptó és Árva), tehát érdemes megtelepedni. Szirmay itt szembeállítja a koholt etimológiát a szakszerűbbel: „Valójában azonban a Szepesség neve a *scyrus*októl ered, Attilának a 451. évi hírhedt galliai hadjáratában szerepelt szövetségeseitől, akik Procopius tanúsága szerint a gót nemzethez tartoztak, s a Felső-Duna vidékén laktak. Plinius szerint pedig egészen a Visztuláig terjeszkedtek. Ők magukat *scypser*, azután *zipser* néven, azt a vidéket pedig *Zipserland*nak nevezték. Ennek összevonásából állott elő a régi okleveleken előforduló *scypus*, utóbb *scepus* név, vagyis *Scepusia* földje.” (Zirc nevét ugyancsak innen eredezteti.)

Az igazi magyar Kánaán tehát nem a sovány Szkítiát idéző Felvidék, hanem a termékeny Alföld és a Hegyalja. A pusztá kultuszának előképeként olvashatjuk: „Pusztának a Szentírás magyarázói az elhagyott helyet, a pusztaságot nevezik, s így valami üres területet jelent, ahol valamikor falu állott. De hogy a magyarok miért adják a *puszta* nevet a *birtok* névnek, nem értem, ha ugyan nem azért, mert a rómaiak egykor annyi élveznivalót kaptak a birtokból, amennyit ők a pusztából. Bizonyos, hogy mikor hajdan a jezsuita atyák a logikában a velünk született eszmék tárgyalásával agyonfárasztották az ifjúságot, így szólt hozzám egy magyar iskolatársam: *Testvér! Húsvétra hazamegyek, kihajtok apám pusztájára, s elégtételül annak, hogy annyi lelki gyötrellemmel kellett bajlódnom a velünk született eszmékkel, két hétig semmire se fogok gondolni.* Pedig ott nincsenek se fürdők, se kéjlakok, se kies völgyek, se költséges kertek, mint a rómaiaknál. Mindamellet vannak ott szép legelők, ezeken ökrök, lovak, tehenek, juhok és kitartóan brekegő békák fölös számmal.” (4. §.)

Anonymushoz hasonlóan Szirmay a legitimációs folyamat részeseinek tekinti a korszak neves főúri családait, amelyek a honfoglaló vezérektől eredeztették magukat. „Bizonyos, hogy a 25. fejezetben említett családokból, amelyek ezt az európai Kánaánt elfoglalták, férfiágon leszármazó számos sarjadék van ma is Magyarországon. (...) Az első vezérek családjából csak az Esterházy grófoké van meg, amely *Eörstől* s annak fiától, *Esztoráztól* származik, valamint a híres Csáky grófok nemzetsége.” (36. §.) „A magyarok hét vezére közül Szabolcs-tól származó Csáky grófok családja, mint mondják, csak később kapta ezt a nevet; egyik elődjük ugyanis a szaracénok szultánját ezzel a kiáltással hívta párbajra: *Csak ki! csak ki!*, és fejét vette; a levágott fő ott van a Csákyak címerében.” (37. §.) Érdekes, hogy Dugonics-hoz hasonlóan *Uzubúról* Szirmay úgy tudja: „*Uccu bú!* vagy másképp: *félre bú!* a táncos jókedv

⁶⁹ A szállóige történetéről, egyben a Szirmay könyvében szereplő változatról l. TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita: Egy szállóige történetéhez*, Budapest, Akadémiai, 1969. (Modern Filológiai Füzetek)

felkiáltása a magyaroknál. Pannóniába való végleges bevonulásuk alkalmával örömeikben *uccu bú!* kiáltással köszöntötték harcosaikat (Anonym. c. 19.).” (II. rész, 121.)⁷⁰

A nemzetiségek ábrázolása fontos vándormotívum Szirmay könyvében. A honfoglaláskor itt talált népeket a magyarok uralmuk alá hajtották, s a kezdeti csatározások (pl. Szvatopluk) után Szirmay kiemeli a békés együttélés századait. Bár közismerten gyűlölte a németeket, ellenszenvét legyőzve így ír róluk: „A németeknek, illetőleg osztrákoknak számos kiváló család köszönheti származását, sok város az alapítását, műveltség és ipar előrehaladását. Innen van az, hogy a magyar a szomszéd németet *sógornak* nevezi, hiszen kilenc évszázad óta köztünk laknak. Nem erőszakkal fűrdők közénk: mi magyarok hívtuk be őket, s testvériesen osztottuk meg velük földjeinket, szőlőinket, kenyerünket. Leányainkat hozzájuk adtuk, ők az övéiket mihozzánk; így vegyült egybe az ő vérük a miénkkel. A németek tehát hozzánk-tartozóink, polgártársaink, asztaltársaink, főképp a katonák.” (113. §.)

Az ellenszenvre okot adó kalandozások és egyéb összeütközések nyomán szerzőnk a németek hálátlanságát is hangsúlyozza, nemcsak a magyar ruhában ábrázolt ördög említésével, hanem a ruhadarabok nevével is: „A német nadrágot a magyar *bugyogónak*, a horvát plundrának nevezi; másfelől az osztrák a magyar sarut Froschhosennek, ámbár ezt a sokkal kényelmesebb viseletet Európának nagyobb része már átvette tőlünk. A békát *német ráknak* hívja a magyar, viszont az osztrák a szalonnát *sajercy* stb.” (114. §.) Különösen sérelmezi, ha a magyarokat nem tudják megkülönböztetni a Habsburg-birodalom többi népétől: „...az osztrákok *krobo*tnak hívják a magyart. Mihelyt a szép forráshoz (Schönbrunn) vagy a hidakon túl akar kocsizni Bécsben a magyar, rákiáltanak: *Zahl, kroboth!*, pedig tudnia kellene legalább a fővárosnak, hogy a magyar nem horvát, s a horvát nem magyar; csak egy államfő alatt élnek, s egy törvény kormányozza őket.” (116. §.)

Az interetnikus viszony ellentmondásai leglátványosabban a szófejtésekben mutatkoznak meg. A korabeli közvélemény számára semleges közlésnek számított – semmiképp sem komoly sértésnek! –, hogy az *oláh* szó etimológiáját Dugonics nyomán az *ólálkodnival*, az *oroszt* pedig az *orozzal* hozta összefüggésbe. A szlovák kultúrát Szirmay testközelből ismerte, gyerekkorában állítólag nem is tudott magyarul, csak szlovákul. Igyekszik ugyan minél több jót elmondani e népről,⁷¹ ám az egykorú sztereotípiák végül lépten-nyomon felszínre törnek (forrásukat egyrészt a közköltészetben, másrészt az iskolai és vándorszínjátszásban kereshetjük). Szirmay Antal ilyen formán még részletes adatok birtokában sem lép túl a nemzetiségek zsánerfigurakénti ábrázolásán. Ez megfelel a kor beszédmódjának: egyszerűen így kellett nyilatkozni akkoriban a témáról.⁷²

A magyar történelem mozgatórugójaként szerzőnk a szabadsághoz fűződő viszonyt jelöli meg. Már a honfoglalás korában az országgyűlések témája volt „...a szabadság, amit a magyarok mindig nagyra becsültek. Innen a közmondás: *Nincs drágább kincs a szabadságnál!* Enélkül más nemzetek gazdagsága nem kell nekik; ezt mondják ugyanis: *Farkas, ha koplal is, nem cserélne mégis a kalmárok ebével!* Már Bölcs Leó is bizonyítja, hogy a magyarok nemesek és szabadok voltak. (...) A magyarok szabadsága abban áll, hogy az örökös király a hazai országos törvények szerint uralkodjék rajtuk. Ezt a legjobb és legtartósabb kormányfor-

⁷⁰ Csokonai ezt személynévnek vélte.

⁷¹ Lásd Liptó vármegye már idézett, turisztikai ajánlónak is beillő leírását, illetve a 112. §-ban olvasható terjedelmes listát a szlovák eredetű köznemesi családok versbe szedett nevével.

⁷² E megnyilatkozások (nyelvészeti vitákkal tetézve) rányomták bélyegüket a reformkori irodalomra is. Ennek néhány példáját l. SZÖRÉNYI László, „...*Ha magyar szóból a tót kimaradna*”. Rohonyi György Dugonics- és magyarellenés gúnyversének művelődéstörténeti háttere, in Uő, *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Budapest, Kortárs, 2002, 161–169.

mát, amelyet a szabadelvűségben kiváló képzettségű nemzetek mind átvesznek, mily csoda! a mi Ázsiából jött elődeink (Anonymus, Béla király jegyzője szerint cap. VI.) Álmos vezér választásával hozták magukkal Európába, s ezer éven át változatlanul megőrizték.” (39. §.) A szabadság tehát a nemesi szabadságot jelenti, mely az alkotmányos királyság keretei közt virágzik.

Nemzetünk pogány kori karaktere mindenekelőtt a katonai erényekben él tovább. A bátorságot, a helytállást Szirmay az első helyen dicsőíti. Nemcsak a véres kardról szóló beszámolóban (49. §.) utal erre, hanem például a sarkantyú kapcsán is: „A *sarkantyú*-viselést a magyarok mindig dicsőségszámba vették. A kitüntetett lovagokat *aranysarkantyús vitézeknek* nevezték. Csak a zászlótartónak nem adtak sarkantyút, hogy meg ne futamodhasson, amint azt Istvánffy szerint a mohácsi ütközetben cselekedtek.” (93. §.) Az író saját őseivel, Szirmay Pállal büszkélkedve ír az egri vitézek 1552. évi hősiességéről: „ha magyar ember bármilyen hőstettet vitt véghez, azt mondták róla, hogy *felütötte az egri nevet*, vagyis felért azzal.” (77. §.) Érdekes viszont, hogy a kora újkorban népszerű *propugnaculum Christianitatis* toposz már alig bukkan fel a kötetben – mintha a régi magyarok csupán történelmi és nemzet-karakterológiai szükségszerűségekből lettek volna hősiések.

Szirmay jól ismerte a hadtörténetet és a fegyvertípusokat; leírásai elég alaposak. A mitológia iránti érzéke persze ilyenkor sem hagyja cserben: „A csákán avar-magyar szó; az avaroknál *csá* sereget, *kán* fejedelmet jelentett.” (96. §.) Krónikarészletek és anekdoták egész sora tudósít a katonák öltözközéséről, a vitézkötésről, nem utolsósorban pedig a bajusztól, amely „sajátos dísz a magyar katonának, különösen a huszárnak. Enélkül vénasszonynak nézik az embert; ezzel törődik a legtöbbet. (...) De most ... az ilyenadtának se bajusza, se pénze!” (95. §.)

A szerző, mint láthattuk, nagyon érzékenyen viszonyul a régi emberek szimbolikus képi nyelvéhez. Bár néhány adatát nem tudjuk ellenőrizni, történelmi hitelük felől néha azért jogosan kételkedhetünk. Dugonicshoz hasonlóan vallja például, hogy a *meghódolni* ige „Eredetileg a *hold* származéka, ami a török hatalom jelvénye, mert a végzetes mohácsi vésszel 1526-ban a törökök úgyszólván leigázták, meghódoltatták. *Meghódolt a magyar* tehát azt jelenti, hogy a török hold (félhold) fennhatósága alá került.” (75. §.) A hajdani katonaviseletben a piros és sárga színek divatját azért tartja fontosnak, mivel a török időkben „A zöld színt nem szerették, talán azért, mert veszedelmes is volt: a törökök ugyanis Mahomet zöld színét nagy tiszteletben tartották, s ha magyar foglyot szereztek, a zöld ruházatot szőröstül-bőröstül lehúzták róla, mintha Mahomet színét gúnyból viselte volna az alfelén.” (90. §.)

Az öltözködés a korabeli emlékiratokhoz hasonlóan Szirmaynál is a nemzeti öntudat kinyilatkoztatásának elsődleges fóruma. Ne csodálkozzunk, hogy ez nemcsak a felsőruházatra, a külső szemlélők által könnyen azonosítható viseletre vonatkozik, hanem az intimebb ruhadarabokra is: „*Gatya* a magyaroknak csizmába szorított alsó fehérneműje. Minthogy ez a testi-lelki tisztaságra mindig sokat adó nemzet szeméremértőnek vagy asszonyias elpuhultság jelének tartotta volna azt, hogy felsőruhája levetésével hosszú alsóban (*pendely*) járjon-keljen: szemérmességéből ezt az alsó fehérnemű-viseletet már Ázsiában használta, és megvetette azokat a nemzeteket, amelyek enélkül jártak.” (91. §.) A közköltészetből és a paraszti folklórból számos adatunk van arról, hogy az egymással versengő népek (magyarok, németek, románok, cigányok stb.) az Úristentől kapott ajándékként viselnek hosszú vagy rövid nadrágot, s ezzel aitiologikus módon saját sorsukat és karakterüket is kifejezik.⁷³

A katonai erények mellett Szirmay lépten-nyomon hangsúlyozza a magyarság kultúr-nemzeti jellegét. Mind a vallási életről, mind az oktatás történetéről bőséges adatokat találunk

⁷³ *Nem félti a német, hogy elveszítse gatyáját.* (91. §). Hasonló aitiologikus eredetmonda pl. *A magyar, a német és az oláh ruhája*, in *Parasztbiblia: Magyar népi biblikus történetek*, szerk. LAMMEL Anna-mária, NAGY Ilona, Budapest, Gondolat, 1985, 135–136.

nála. A pogány magyarok hitvilága különösen foglalkoztatta. A *magyarok Istene* motívumát részben Cornides Dánieltől és Dugonicstól emelte át,⁷⁴ de más adatokat is ide sorolt: „*Isten* nevét a perzsa Jezden, Jezten névről vették át a magyarok. Azt írják róluk, hogy Marsot tisztelték; Attila azzal dicsekedett, hogy Marsnak a kardját találta meg. Szent László arról emlékezik meg (decr. L. cap. 22.), hogy szittyá-áldozatokat tartottak kutak, források, fák, kösziklák mellett. A maguk számára átvett Istent a *magyarok Istene*nek nevezték. Bizonyára ősrégi az a magyar szólás, amellyel őseink ellenségeinket fenyegetni szokták: *Megemlegeted a magyarok Istent, mintha külön magyarvédő Isten volna.*” (26. §) E ponton Szirmay közbeiktat egy rövid kitérőt a már említett utópiából, amelyet Keresztury József művéből fordított: „Apáink Istene bennünket, mintegy kiválasztott népét, az európai Kánaánba vezetett, s annyi viszontagság között gondosan őrködött felettünk. Bizony nem minden nemzettel cselekedett így az Úr! Eleutherius Pannonius próféta (edit. Posen. 1790. pag. 6.) szerint Isten így szólt a magyarokhoz: *»Ímé, én hoztalak ki titeket Scythiának földéből, monda az Úr, és általvittelek titeket a Boristenes és Tanais vizein, az oroszok földjén, a Kárpátok hegyein, a ti ellenségeiteknek közepén, és béhoztalak titeket Pannoniának földére, a téjjel és mézzel folyó földre, hogy egyétek az ő gyümölcsseit és az ő javait. Én, a ti Uratok, adtam a ti kezetekbe a leghatalmasabb nemzetségeket: a tótokat és a marahánokat, blakkokat és a bolgárokat, a pannoniú-sokat és a karinthiusokat. Frigyet kötöttem veletek örökre, hogy ti legyetek nékem az én népem, és én néktek a ti Isteneitek, a magyarok Istene!*» Már Herodotus említ olyan szittyákat (lib. IV.), akik *Istient* tisztelték. *Isten*, a chaldeai *Eschta* (2Móz 3,2) tüzet jelent, ezért a magyarok amaz állandó tűzhelyet mintegy az egekben lakozó Isten jelképéül tisztelték. Úgy írja Menander, hogy a hun-avar chagan a tűzre, mint Istenre, esküdött, aki az egekben van.” (26. §.)

Mars és az ő tüzes-harcias attribútumai mind a magyarság vitézi karakterét erősítik. Mint megtudjuk, őseink Herkulest szintén istenként tisztelték, s még a *Herkópáter* tréfás nevében is rá emlékezünk.⁷⁵ Gondolatmenetét Szirmay végül a pogány korból ismét a jelenbe vezeti: „Nagyon vallásosak voltak a magyarok már akkor is, mielőtt a kereszténységet felvették, s volt bizonyos józan bölcsességük, amellyel a jóságos és hatalmas Istent imádták; ezt Anonymus, Béla jegyzője, több helyen igazolja (c. 39.). (...) Ahogy az ütközet előtt háromszor kiáltották Isten nevét (...), válságos helyzetben ma is így kiáltanak fel: *Istenem! Istenem! Istenem!* vagy: *Boldog Isten, mire jutánk!*” (uo.)

A magyarok keresztény hitre térítése kapcsán Szirmay mintegy áthangszereli a garabonciásokról fentebb írottakat, ismét etnikus köntösben: „Mikor a műveltebb nemzetek és a városiak a keresztény vallást felvették, a szittyá vallást követőket, mint műveletlen és közönséges falusiakat (pagani), *pogányoknak* nevezték. A pogány szót az illyr *pokanból* vették át: megvetésüket akarták ezzel kifejezésre juttatni. A mai magyarok a tatárkát hitvány eledelnek tartják, s ezért *pohánkának* nevezik, mint a tiszántúliak *hajdinának* a német *Heiden* után.” (59. §.)

Közismert, hogy a magyar államiság alapjaihoz tartozó nemzeti szentek tisztelete a XVIII. században újra hangsúlyt kapott. Nem meglepő, hogy Szirmay – a hagiográfia „illem-szabályait” felrúgva – előbb ír Szent István és Szent Imre tiszteletéről, mint Szűz Máriaéről. Külön kiemeli, hogy I. Lipót kezdeményezésére, illetve a törökökön aratott győzelmek hatására Ince pápa „a szent királyt felvette az egész egyháznak közhasználatú kézikönyveibe, a missaléba és a breviáriumokba”. (53. §.) A *Hol vagy, István király...*-népének után természetesen a Mária-kultuszra is utal: „Amióta első királyunk, Szent István, halálos ágyán a boldogságos Szűz Máriának ajánlotta fel az országot, mindig megkülönböztetett tiszteletben

⁷⁴ A kérdésről bővebben: DIÓSZEGI Vilmos, *A pogány magyarok hitvilága*, Budapest, Gondolat, 1964.

⁷⁵ Ez az állítás sem helytálló: Herkó páter valójában Herkó János szepsi ferences szerzetes, az ellen-reformáció harcosa volt...

részesítették a magyarok Máriát. Képe látható volt a zászlókon, pajzsokon; kiverték azt a pénzekre, s az ilyen pénzt máriásnak nevezték, az országot pedig regnum Marianumnak, Mária országának. Neki szentelték Magyarországon a legtöbb templomot.” (54. §.)

Jóllehet ezek után tovább hangsúlyozza a katolikus egyház történelemformáló szerepét („Ha felfordul az egyházi rend, a többi rend is felfordul”), saját klérus- (főként jezsuita-) ellenes meggyőződését sem rejti véka alá, bár a cenzor az ilyen megjegyzések zömét törölte a kéziratból. Apránként egyre több komikus mondat és anekdota jelzi Szirmay véleményét. Közülük csak a *kántor* szó etimológiája és az egyházi műveltségyszavak kapcsán írottakat idézem: „Ilyen még a *kántor* a quatuor szó után, amely négy időszak böjtölést jelent. Mint-hogy a szalonnához szokott magyarok nem szeretnek böjtölni, pusztá ellenszenvből nevezték kántoroknak az egyházi énekeseket. Mikor egy ilyen éneklőmester gödörbe esett, az arra menő magyar nem akarta onnan kihúzni, s ezt mondotta: *Ilyenadta! bár a péntek is utánad esne!*” (58. §.)

A magyar nép nyelvi és irodalmi tudatát Szirmay éppúgy a honfoglalás előtti időkből eredezteti, mint más karakterjegyeit. Hosszan sorolja például a rovásírásra, illetve a pogány hunok és magyarok írásbeliségére vonatkozó adatokat (32. §.), közte Szent Jeromos szavait arról, hogy „a szkíta letette íját, a hun zsoltárt tanul...” „Anonymus, Béla király jegyzője⁷⁶ a magyarok régi énekeire és verseire hivatkozik, ha valaki kételkedett abban, hogy valóban írástudók voltak; Anacharsis versekben írta meg a szittya törvényeket.” (33. §.) Az oktatás intézményeit egyértelműen a kereszténységhez köti, s középkori egyetemeink kapcsán szomorúan említi, hogy „ezek II. Ulászló és II. Lajos alatt annyira lehanyatlottak, hogy ha valaki csak egy kissé is tudományhoz akart jutni, elsősorban Bolognába, valamint Bécsbe és Krakkóba kellett mennie.” (103. §.)

Az egész *Hungaria*-kötet legfontosabb és legrészletezőbb fejezete magáról a magyar nyelvről, főként annak kultúráközvetítő erejéről szól, hiszen „Nincs a földkerekségen olyan nyelv, amely egy-egy szó különböző jelentésében az elme játékos könnyedségének annyira bővében lenne, mint a magyar. (...) Van-e, kérlek, olyan lelki mozzanat, amely magyar nyelven, ahogy mondjuk, a legnagyobb energiával ki nem fejezhető s teljes mélységében fel nem fogható?” (33. §.) Ennek szerzőnk tanújelét is adja, a teljesség igénye nélkül: kínrímekre írt epigrammával, madárhangokat utánzó hexameterekkel, közköltészeti alkotásokkal és így tovább. Nyelvünk nehézségeit szintén nem tagadja: „...más nemzetek, mikor a magyar nyelvet tanulják, a hangsúlyt meg a kifejezéseket a saját nyelvük korlátai közé szorítják.” Külön szöveg példákkal érzékelteti a latinizmusok korára, illetve a nyelvújításra jellemző túlkapásokat. Az utóbbit antijozefinista okokra vezeti vissza: „Mikor 1786-ban II. József császár a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé a magyar közügyekben is, a magyarok azt akarván, hogy anyanyelvüket megőrizték, sőt kipallérozzák, a másik szélsőségbe estek. Mert a más nemzetektől elfogadott és nemzetközileg használt idegen szavakat, amelyek a régi gyakorlat alapján polgárjogot nyertek, magyarokkal akarván pótolni, az új kifejezésekkel magát a született magyart is zavarba hozták, sőt azok eredeti jelentését el is fordították.” Szirmay több szakaszát idézi annak a népszerű közköltészeti alkotásnak, amelyben egy csikós a Tisza-vidékiek és a dunántúliak, azaz a tősgyökeres magyarok és az idegen hatásoknak jobban kitett területek nyelvállapotát hasonlítja össze (*Rákos-mezőn egykor, pesti vásárról...*).⁷⁷

Mivel a mű megírását épp a magyar nyelv szépsége, illetve múltunk nyelvemlékekben fennmaradt lenyomatai ihlették, e helyütt nemigen mutathatjuk be e szerteágazó gondolat-

⁷⁶ A történetíró Szirmay egy Paulus nevű, későbbi erdélyi püspökkel azonosította. (67. §)

⁷⁷ A szövegcsalád kritikai kiadása: *Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, Közköltészet I, Mulattatók*, sajtó alá rend. KÜLLÖS Imola, munkatárs CSÖRSZ Rumen István, Budapest, Balassi, 2000, 117. sz.

rendszer egészét. Már az előszó kimondja, hogy a kötet igazi célja épp a nyelvi példázatosság bemutatása, a szójátékokra, rímekre stb. való késztetés, ami olyannyira jellemző a magyar nyelvre. A könyvecske terjedelmének csaknem felét adó magyar, illetve latin megfelelőikkel párba állított közmondások közlését egyaránt az indokolta, hogy Szirmay (s persze Dugonics) szerint „Szokása volt a szittyáknak és a magyaroknak, hogy szerettek allegorikusan, példázatokban beszélni.” (34. §.)

Nyelvünk vívmányai között a káromkodások már ekkoriban hungarikumnak tűnnek, s Szirmaynál több helyütt mint afféle varázsigék szerepelnek. A legerősebb köztük a *Teremtette!*, melyet a magyarok „kétségtelenül a manichaeus-török nyelvből vettek át. Ha ellenkezni akaró szándékkal a teremtett dolgokra mondjuk, akkor káromkodás, ha magában áll minden más szó nélkül, vagy a Teremtőre vonatkoztatva mondjuk, mint például *mennydörgő teremtette!*, akkor szónoki alakzat vagy közbeszúrt mondás a huszároknál; ezt akkor szokták közbeszúrni, amikor görbe szablyájukkal halálos csapást sújtanak az ellenségre. Hogy milyen a hatása ennek a kiszólásnak, elég egy példa. Magam láttam Pesten, hogy egy ingyenélő gazember öt hajdúnak állott ellen törével; de mikor meghallotta, hogy egy huszár siet a hajdúk segítségére, s már messziről ezt kiáltja: *Teremtette!*, feljajdult, s e szavakkal: *aube, tarumdadum! tarumdadum!* nyomban eldobta törét, s megadta magát a hatósági személyeknek. Sőt még az ördögöket is ki lehet kergetni a Pokolból ezzel az odavetett szólással.” (78. §.) Fentebb persze már azt is láthattuk, hogy a *török/tatár* szitkozódás valójában dicséretnek számított...

A szellemi javokról a materiálisabbakra térve: Szirmay méltó emléket akart állítani a magyarok étkezési és szórakozási kultúrájának is. Ezek a fejezetek éppúgy toposzokra épülnek, mint a többi, még hozzá főként nyelvi alapúakra. Már láttunk rá példát, milyen az, amikor szerzőnk csupán azért, hogy etnikus koncepcióját érvényesítse, szembehelyezkedik a történeti-etimológiai adatokkal. Az alábbi idézetben is ilyesmivel találkozunk, nehogy az ősi magyar szalonna nevét szláv szomszédainktól kelljen eredeztetni: „Minthogy elődeink Bölcs Leó császár tanúsága szerint kezdetben nomád életet éltek, főtt húst nem ismertek, s folytonos barangolásuk miatt mindig más-más helyen laktak, leginkább megfelelő ételnek találták a szalonnát akár sültén, akár nyersen. Ezt a nevet némelyek egészen tévesen a tót *szlanyinából* származtatják, mintha bizony tőlük tanulták volna eleink a szalonnaevést. Maga a szalonna szó a magyar *szelem* igéből származik, mint olyan húsféle, ami könnyen szelhető; ezért túl a Tiszán szóképíleg *szelelnivalónak* hívják.” (97. §.)

A legnemzetibb ételnek számító káposzta kultusza végigkíséri a XVIII. századot, de Szirmayt valósággal lázba hozza, hogy erről értekezhet. Nem kíméli szófejtő elméjét, s ismét a szakszerű etimológia ellenében dolgozik: „A másik kedvelt ételt a vegyes házakból származó királyainknak köszönhetjük, akik Olaszországból nősülvén a *káposztatermelést* hozták be. Ez szalonnával főzve a legkedvesebb étele a magyaroknak, annyira, hogy együtt emlegetik a jó hírnévvel és a tudományos műveltséggel: *Nagyobb a bölcsesség a káposztás húsnál*. Minthogy pedig szerzetesek tanították a magyarokat ennek az ételnek a főzésére, a *caputum* (csuklya) nevétől származtatva hívták az ételt káposztának, mert *káp hozta*; s ma is *kapucinus* kelnek nevezik a káposztafélék egyik fajtáját.” (97. §.)⁷⁸ Ugyanígy torzítja a marcipán hazai történetét: „Őseink előkelőbbjei asztalnál főképp a *márcafánkot* magasztalták, amelyet

⁷⁸ A káposzta mitológiájához fontos adalék a jezsuita Répszeli László latin nyelvű eposza a honfoglalásról (Nagyszombat, 1731). Ennek IV. énekében egy Capus nevű moldvai kereskedőről olvashatunk, aki tudomást szerzett az éhes hunok/magyarok bejöveteléről, s hatalmas mennyiségű káposztát adott el nekik, káposztamagvakkal egyetemben, így segítve hozzá őket a nevezetes zöltség jövőbeni termesztéséhez. SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*, Budapest, AmfipressZ, 1993, 101.

feltalálójáról, bizonyos Mártonról neveztek így; fűszeres, mandulás, mézes kalácsféle volt ez. A cukrot nem ismerték.” Antik toposzok nyomán utálkozva ír a magyarok körében megvetett kerti labodáról, spenótról, „mert mint Ázsiából származott nép (ahol közfelfogás szerint a Paradicsom is volt), meg van győződve arról, hogy Ádám apánk, mikor kiűzték a gyönyörűségei Édenből, az elátkozott földön sulymot, csipkebokrot, különösen pedig spenótot kezdett termelni. Azután őseink régi hagyományból hallották, hogy Nabukodonozor, Assíria királya, aki kevélysége miatt ökörré változott, főképp ezt a növényt kívánta; s mikor végre visszakapta ember alakját, ennek az ételnek a használatát a királyi konyhába is bevitte, s az asszíriaiakat is rászoktatta. Magyarországra ezt a zöltséget (*parajt*) sváb telepesek hozták be...” E meg-
rázkódtatások ellensúlyozására hosszan idézi Bonfini és mások lakomaleírásait, melyek a régi magyar gasztronómia ünnepi pillanataira emlékeztetnek.

Az evés mellett a hegyaljai uraság az ivás magyar mitológiájáról is gondoskodott. Magát a kulacsot mint találmányt a honfoglaló magyaroknak köszönheti a világ, bár ők nem bort, hanem kanca- vagy tehéntejet tároltak benne. A bor hazai kultusza attól a pillanattól ered, amikor őseink Pannonia földjére léptek (mondhatni: egy európai, posztmediterrán kultúrkörbe, mely megőrizte a rómaiak szőlőművelését; 30. §.). „A birtokba vétel megszentelésére áldomást ittak őseink Pannonia meghódításakor *Turzol*, a mai *Tarcal* környékén. A tokaji hegyen kövér fehér ló feláldozásával nagy áldomást tettek, s a sikeren érzett örömeikben napról-napra megmámorosodtak.” (35. §.)

Tokaj-Hegyalja tehát a bor világába való belépés szakrális határpontja, az első magyar részegség helyszíne (vö. Noé). A tokaji borról Szirmay számtalan adalékot közöl – ne feledjük, borászati tankönyvet is írt! –, közülük különösen jóleső olvasmány egy állítólagos levél, melyben német anyanyelvű barátja az *Ah!* szócska állandó ismételtetésével tokaji asszúszőlőt és esszenciát kér tőle. Nem maradhat ki Mátyási József verse sem „a hallhatatlanság mennyei nektárja”-ról. A magyarok borivó karakterének okáról szólva megismétli a toposzokat: „A nemzet gondolkodásmódja is nagyon összefügg ezzel a borral; mert bizonyos, hogy azok a nemzetek, amelyek vizet vagy sert isznak, alacsonyan gondolkoznak s többnyire a földön csúsznak, az égetett italok, pálinkák zagyva gondolatokat szülnek: a tokaji bor azonban élesíti az elmét.” (35. §.)⁷⁹

Nemcsak a jó lakomát s az italt kedvelli az ember:
A' jófajta dohány füstje is élvezetes.

Az asztali örömök sorát tehát zárjuk egy kései, Szirmay korában azonban már általánosan ismert élvezeti cikk, a dohány dicséretével. Szerzőnk hosszan magasztalja VI. Károly császárt, aki a dohányültetvényeket először honosította meg Magyarországon, egyben kincstári monopóliummá tette a vele való kereskedést. Ennek kapcsán Faludi Ferenc pipa-sonettjét idézi, majd saját, fenti latin versikéjét, végül egy szédületes statisztikai adatsorral zárja a dohány apoteózisát: „Ha a Magyarországon élő 3 750 000 férfiúnak csak egyharmad része fejenként és havonként egy font dohányt füstölne el: évenként 15 000 000 fontra rúg a fogyasztás.” (85. §.) Ilyen számszerűséggel sem az étkezési szokásokról, sem az italkultúráról nem nyilatkozott...

Rengeteg további motívumot kiemelhetnénk a kötetből, a nemzeti hangszerektől és zenélési szokásoktól a numizmatikán és mértékegységeken át a nyelvi vagy a házassági humor számos emlékéig. Irodalmi szemelvényei is változatosak: teljes hosszában közli

⁷⁹ Ezt a gondolatsort számos közköltészeti szöveg is megőrzi, pl.:

A pálinka vad ital,
Sert pedig csak német nyal... (*Bándi Péter-énekeskönyv*, 1837)

Amade László híres férjpanaszát, részleteket idéz Gvadányi József, Aranka György, Mátyási József és mások műveiből. E rövid tanulmány sajnos nem térhet ki valamennyi összefüggésre. Mégis, legalább Szirmay közvetlen utalásai nyomán, fel kellene vázolnunk a magyar ember általános karakterjegyeit, amelyeket a kötet sugall.

A magyar ember Szirmaynál mindig az önazonosságot hangsúlyozza, s csupán azt éli meg vesztességként, ha e téren kudarcot vall.⁸⁰ A nemzetünkre jellemző betegségek közül a csömör és a hagymáz (lázos önkívület) után azt olvashatjuk, hogy „Harmadik magyar betegség a házi, igazán hazai betegség, mert a magyar ember a maga édes hazáján kívül sehol meg nem él, megöli a bánat; s ha elhagyta azt, visszatér, mert azt mondja, hogy a legjobb otthon. *Ahol a nyúl felnevelkedik, ott szeret inkább lakni, mint a tormába esett féreg.* Orvosaink ezt a betegséget honvágynak hívják (nostalgia).” (98. §.) Háziállatainkat ugyanez a karakter jellemzi: „Különös tulajdonsága a magyar kutyának, hogy más nemzetbelihez a magyaron kívül nem ragaszkodik, s Európa más vidékén nem könnyen szaporodik. (...) a gyenge kicsinyeket szereti, azok részéről bármilyen csintalanságot eltűr; a gyerekeket nem bántja, viszont az ösztönösen gyanúsnak érzett tolvajt éber figyelemmel kíséri; gazdáját mindenkitől megkülönbözteti; mikor hazaérkezik, örömeiben szinte táncol, úgyhogy valaki nem habozott *Bodri* kutyáját a hivatásos táncoshoz hasonlítani.” (31. §) Itt egy visszaemlékezésből idézett anekdotát olvashatunk egy külföldre vetődött hazánkfiáról, aki 1741-ben a francia közönséget „szittya farkasok”-nak titulálta, latin vezényszavakkal ugráltatott komondorok műsorával szórakoztatta, míg az arra járó Baranyay János huszártiszt meg nem dorgálta érte. „*No!* te vagy az első magyar ember – fejezte be a szigorú természetű Baranyay –, aki efféle csalásra vetemedtél; ha már segítettél magadon, hagyd abba, s ne légy nemzedet szégyene! Nem magyarokhoz való az ilyen alakoskodás és szemfényvesztés; különben katonáim is elárulnak, mert jól ismerik ezt a te mondvacsínált beszédedet és *komondoraidat.*”⁸¹

A magyar ember lelki alkatát és alapvető társadalmi szokásait végül két hosszabb idézettel szeretném bemutatni. Szirmay egyiket sem saját véleményeként közli, hanem más szájába adja. Az elsőt egy névtelen külföldinek tulajdonítja: „»A magyar ember Istennek tökéletes teremtménye, akinek mindene megvan hazájában, amit csak kíván, s az ég alatt egyetlen nemzetre se szorul. Annyira eszes lény, hogy kis kunyhójában sorsával megelégedetten él, s a földkerekségen senkitől semmit se irigyel. A latin nyelvben, Werbőczyben s a királyok rendeleteiben van az ő bölcsessége; tudománya pedig Mózesnek és prófétáinak törvénye. Olyan valaki, aki jóízűen alszik akkor is, amikor rángatják, de ha ez a megzavarás túllépi a határt, ébren marad, s reggel azzal köszönti az ellenséget, hogy kiveri a fogát. Olyan lakója a földkerekségnek a magyar, aki az őszinte becsületérzést az anyatejjel szívja magába, akinek szája a szívében, szíve a szájában van; aki fehérnek mondja a fehéret, feketének a feketét; aki a vitézséget az ellenségben is megbecsüli, a vétket barátjában is megrója.« Ezért régi szokása a magyarnak ez a pohárköszöntő:

*Kurva az anyja rossz embernek, egy szó, mint száz,
Aki minket hátunk megett, nem szemben gyaláz.*” (88. §)

A másik monológ korántsem érzi ennyire összebékíthetőnek népünk jellemének ellentmondásait. Sennyei László báró szavait Szirmay állítólag élőbeszéd után jegyezte föl az utókor számára: „*Csak nincs furcsább nemzet a magyar nemzetnél! Őtet, mint valami választott*

⁸⁰ A kudarc szót Szirmay a *‘kutyatorcát vall’* szavakra, a kalandozások korának egyik csúfos vereségére vezeti vissza, tehát ismét a Nyugattól elszenvedett csapást idéz fel vele.

⁸¹ Szörényi László hívta fel figyelmemet Jókai Mór *Rákóczy fia* című regényének XIII. fejezetére, ahol – minden bizonnyal Szirmay könyvéből véve az ötletet – latin vezényszavakra hallgató komondorokról esik szó. Segítségéért ez úton is köszönetet mondok.

népét, kihozta az Úristen Scythiából erre a téjjel-mézzel folyó földre, és azt mondotta: No! egyél, igyál, ebugatta magyarja! Itt van a jó tokaji bor, fehér miskolci kenyér, kövér debreceni szalonna! De ez néki nem tetszik: kimegy az országból, és külső nemzeteknél fecsérli pénzét. Azután vezette őtet az Isten Szent István király hitére, mondván: No! üdvözlj! eb számkázza meg a lelkedet! De ez sem tetszett néki: ő külső országi svajcer és francia hitet hozott bé magának, és azt nevezte magyar hitnek. Már úgy lévén a dolog, mit tudott vele tenni az Úristen? Adott néki tehát becsületes, kalpagos prédikátorokat, mint, ímé, Szilágyi Sámuel uram! De ez sem tetszik néki: azt gondolja, hogy az Isten szava sem hangzik magyar öltözetű prédikátor szájából, ha csak külső akadémiákról jött, parókás s borjúbéllel kerített nyakú papját nem hallja a prédikáló székéből! Magának is a magyarnak adott az Úristen minden nemzetek felett való legdíszesebb vitézi öltözetet: csak a magyar gárdát kell nézni (talán csak magának az Úristennek és a magyar királynak van olyan gárdája), de néki az sem tetszik: dísztelen, hasogatott szárdut-ba (vagy mi a mennykönek mondjam) öltöztén, akkor legszebbnek véli magát, midőn háta gerincén úgy megy a paszomántja, mint a kecsegének; sőt azt gondolja, hogy lovagolni se tudna, hacsak ánglus praeceptort nem fogad magának. Boldog Isten!” (89. §.)

Első látásra talán nem tűnik fontosnak a záró felkiáltás, ám a *Boldog Isten!* azon szállóigék közé tartozik, amelyek többször visszatérnek a kötetben (lásd a magyarok istenképe kapcsán) csakúgy, mint a fent idézett átkozódó vers, mely egy XVII. századi szerelmi-moralizáló énekből ered, s a XVIII–XIX. században vált pohárköszöntővé. A *Boldog Isten!* szavakkal Szirmay kétszeres nyomatékot ad a fenti szövegnek. A *querela Hungariae* toposz köré finom, szalonképes, csak sejtethető túlélője volna? Pedig a fenti bekezdés látszólag ártalmatlan: a magyar nép jól asszimilálhatja a külföldi hatásokat (az Úristen „megbocsátja” a reformációt még a katolikus Sennyey és Szirmay szerint is) – de „sosem elég neki”, mintha a nemzet önazonossága folyton korrekcióra, külföldi megerősítésre szorulna. A kérdés tehát az, hogy a magyar nép integrálta-e mások szokásait, vagy ők olvasztottak be minket, apránként megszüntetve nemzeti jellegünket.

A két idézet Szirmay korának kétféle nemzeti önarcképét rajzolja meg. Az egyik a gyökeireitől el nem szakadt, tárgyilagos, igazság- és törvénytisztelő, szent egyszerűségében elégedetten élő emberé, aki csupán késleltetett – avagy megkésett – reakciókra képes. (Továbbra is az *üdvözült pogány* kifejezést tartanám legalkalmasabbnak hozzá...) A másik ennek épp ellenkezője: a világ körforgásában fokozottan részt vevő, integráló alkat, akinek a reakciói gyakran megelőzik a tényleges szükségleteit, így válnak divatmajmolássá, fölös önigazolássá – mindez kiszolgáltatottá teszi őt.

Szirmay felfogásának talán épp az volt az egyik kulcskérdése: miért nem hiszi el, s miért nem vállalja fel a magyar, hogy saját keretei és hagyományai vannak? Könyveiben láthatóan megőrizné az integráló-befogadó magyarságképet, a nép alapvető karakterét mégis a másik pólusból eredezteti, s végső soron ezt szeretné megerősíteni az olvasóban.